

Due to journal's copyright this article may not be published completely on this site.
Those who are interested should review the printed journal.

ספר אש קודש עיון מחודש בעקבות בחינה פילולוגית של כתב היד*

דניאל רייזר

דרשותיו של האדמו"ר מפיאסצנה מזמן השואה

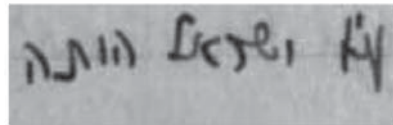
האדמו"ר מפיאסצנה, ר' קלונימוס קלמן (קלמיש) שפירא (1889–1943) (להלן "האדמו"ר")¹, הוא בלי ספק אחת הדמויות הבולטות העומדות במרכז חקר ההגות האורתודוקסית בתקופת השואה. האדמו"ר נודע בייחוד בעקבות הדרשות שנשא וכתב בוורשה החל מראש השנה ת"ש (14 בספטמבר 1939), שבועיים לאחר פלישת הגרמנים לפולין, ועד שבת דברים-חזון תש"ב (18 ביולי 1942), ימים ספורים לפני ראשיתה של האקציה הגדולה מגטו וורשה. אין בידנו מסמכים רבניים-הגותיים רבים שנכתבו בימי השואה עצמה ולפיכך היה הספר הזה לאחד מן הספרים הקאנוניים של ההגות האורתודוקסית בשואה ואולי אף לספר המרכזי בה.² דרשותיו נמצאו לאחר השואה, עם עוד

* המחקר הזה נעשה במסגרת תכנית עמיתי מחקר במכון הבין-לאומי לחקר השואה, יד ושם, ולאחר מכן במסגרת תכנית עמיתי סול קגן לחקר השואה, ועידת התביעות. אני מודה לפרופ' דן מכמן, לפרופ' סטיבן כ"ץ ולפרופ' חוי דרייפוס שליוו את המחקר הזה, העירו, ביקרו והוסיפו תובנות רבות.

1 ראו עליו פרטים ביוגרפיים בהרחבה: אהרון סורסקי, "הגה"ק ר' קלונימוס קלמיש שפירא זצוק"ל הי"ד", נדפס בסוף הספר **אש קודש**, ועד חסידי פיאסצנה, ירושלים תש"ך; מנדל פייקאז', **התעודה החסידית הספרותית האחרונה על אדמת פולין: דברי הרבי מפיאסצנה בגטו וארשא, יד ושם, ירושלים תשל"ט**, עמ' 8–14; פרטים ביוגרפיים של האדמו"ר בדגש על זמן השואה ובהסתמכות על עדויות וחומרים ארכיוניים ראו אסתר פרבשטין, **בסתר רעם: הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ב, עמ' 429–435; עוד ראו יצחק הרשקוביץ, "ר' קלונימוס קלמיש שפירא הי"ד, האדמו"ר מפיאסצנה: הגות השואה מול הגות טרום השואה, המשך או תמורה?", עבודת לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ה, עמ' 17–18; צבי לשם, **בין משיחיות לנבואה: החסידות על פי האדמו"ר מפיאסצנה**, עבודת לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ז, עמ' 1–5; רון וקס, **להבת אש קודש: שערים לתורתו של האדמו"ר מפיאסצנה**, הוצאת תבונות, אלון שבות תש"ע, עמ' 21–33; Nehemia Polen, *The Holy Fire: The Teachings of Rabbi Kalonymus Kalman Shapira, the Rebbe of the Warsaw Ghetto* (Northvale, New Jersey: Jason Aronson Inc, 1994), pp. 1–14.

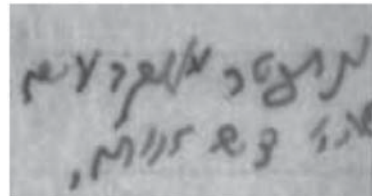
2 ספרים מפורסמים אחרים ראו: ר' ישכר שלמה טייכטל, **אם הבנים שמחה** [חמו"ל] בודפשט תש"ג; ר' אפרים אשרי, **ספר שאלות ותשובות ממעמקים**, חלקים א–ה, הוצאת המחבר, ניו יורק תשי"ט, תשכ"ג, תשכ"ט ותשל"ד. על כתבים אורתודוקסיים אחרים מימי השואה ראו פרבשטיין, **בסתר רעם**; הנ"ל (עורכת), **עלי מרדות: יומנים, שו"ת, הגות – בשואה: כתבי רבי יהושע משה אהרונסון זצ"ל**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשע"ד; Steven T. Katz, Shlomo

הבריאה לגלות מלכותו ית' [ברך] על ישראל היתה". לעומת זאת עיון בכתב היד מורה על שינוי קטן – לא "על ישראל" אלא "ע"י [על-ידי] ישראל". אמנם שינוי קטן, אבל חשוב ביותר כי הוא משנה לחלוטין את משמעות העניין. על-פי מהדורת הדפוס מטרת כל הבריאה היא שמלכותו יתברך (כלומר נוכחות ה') תתגלה "על" עם ישראל, כלומר המיקוד הוא לאומי. לעומת זאת על-פי כתב היד מטרת הבריאה היא אוניברסלית. מטרת הבריאה היא לגלות מלכותו לכולם באמצעות עם ישראל – "על-ידי ישראל היתה".

איו"ש, M.10.AR.2/370

2. בדרשת וישלח ת"ש נכתב במהדורות הדפוס: "ונתפטר מעקביים שהיה דש אותו" המילה "מעקביים" אינה ברורה מצד עצמה ואף אינה ברורה מצד ההקשר ותוכן הדרשה. עיון בכתב היד מלמד שנפלה טעות בפענוח המילה הזאת מפאת הקושי בזיהוי כתב ידו של האדמו"ר שכתב "מעקב עשו" כלומר יעקב נפטר מעקב אחיו – עשיו. וכך כתוב שם: "וכל הישועות שלו עד עתה באו אחר שעשו דש אותו בעקבו, ונתפטר מעקב עשו שהי' [ה] דש אותו".

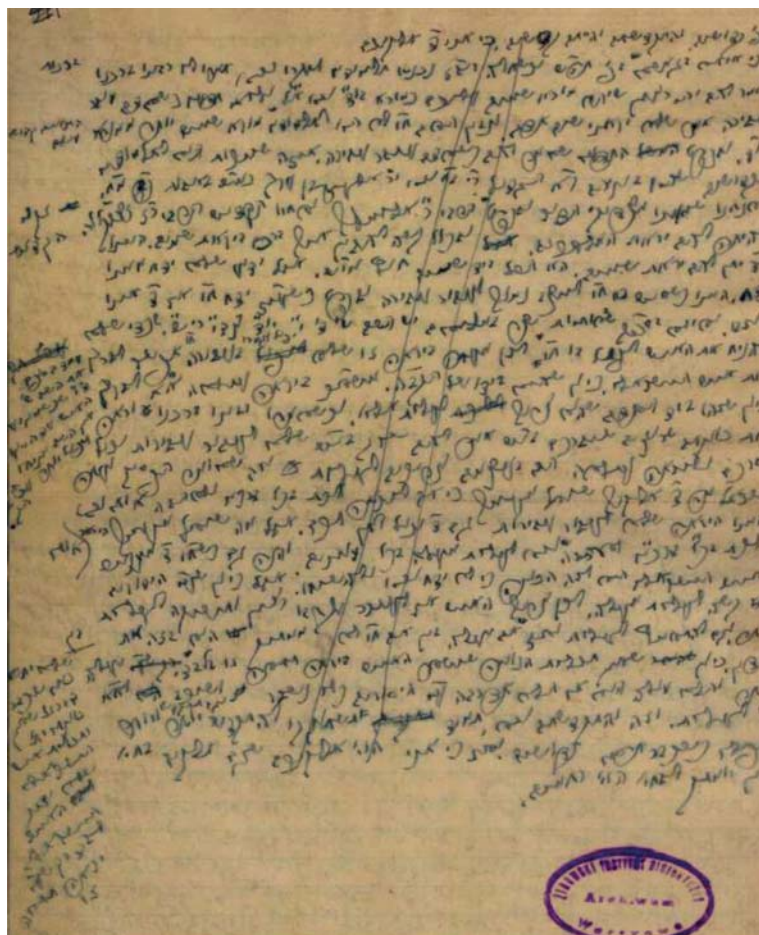

איו"ש, M.10.AR.2/370

3. בפרשת קדושים ת"ש מסתיימת הדרשה במהדורות הדפוס במילים האלה: "וזה והתקדשתם וכו', תמיד תשתוקקו להתקדש ... ואז כי אני הוי' [ה] אלוקיכם שגם אלקים בחי' [נת] דין יומשך לבחי' [נת] הוי' [ה] רחמים". המילה "יומשך" קשה להבנה, הן במשפט הזה בפני עצמו והן מתוך ההקשר הכללי של הדרשה העוסקת ב"המתקת הדינים". "המתקה" ו"המשכה" הן מושגים קבליים שונים – "המשכה" היא פעולה אנושית שבה האדם "מושך" שפע אלוהי כלפי מטה, אל העולם הזה. לעומת זאת "המתקה" היא פעולה אלוהית שבה הקב"ה מחליט להמתיק את הדין.⁶⁴ היכרות קרובה עם צורת כתב ידו של האדמו"ר מעלה כי כתב "יומתק" ולא "יומשך".

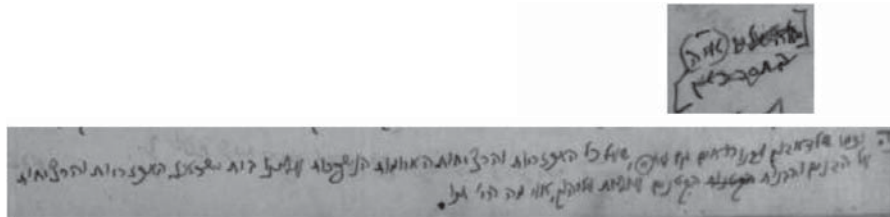
64 ראו ר' שניאור זלמן מליאדי, ליקוטי תורה, פרשת חוקת, מאמר "ביאור ע"פ זאת חקת", הוצאת קה"ת, ניו יורק תשנ"ט, עמ' נז ע"ב – ס ע"א.

כי המחבר מחק אותן; רק עיון בכתב יד עצמו חושף את העובדה הזאת. חזרתו של האדמו"ר מתפיסות מסוימות שהציג ובחירתו למחוק אותן חשובות מאוד להבנת הגותו, התחבטויותיו והתהפוכות שחלו בו במשך שנות השואה, על אחת כמה וכמה כשמדובר בתאולוגיה של ייסורים העומדת במרכז הדרשות בספר המתייחד בעיסוק הזה בעיצומה של השואה. למשל בדרשת קדושים שנת ת"ש עסק האדמו"ר במצב האנושי של נפילה רוחנית ועשיית עֲבֵרוֹת. תוך כדי דיון בנושא הזה העלה האדמו"ר את האפשרות שהייסורים שבאים על האדם הם עונש אלוהי על העֲבֵרוֹת שלו ופעולה מכוונת מאת אלוהים כדי להשיב את האדם בתשובה: "והנה גם כשח'ו [כשחס ושלום] ד' מעניש לאיש הישראלי הוא לזה הכוונה כי לא ידח וכו' ולהשיבו" (ההדגשות שלי, ד"ר). עיון בכתב היד מעלה כי בשלב מסוים עבר האדמו"ר על הדרשה, מחק, שינה והוסיף הגהות הנמצאות בשולי הגיליון. עם כל זאת נראה שבשלב מאוחר יותר פסל את הדרשה כליל באמצעות שני קווי אורך מראש הדרשה ועד סופה. הדעת נותנת שעשה זאת משום הזיקה הברורה שבדרשה בין ייסורים לעונש ובין ייסורים לתשובה.

איו"ש, M.10.AR.2/370

האכזריות של השונאי ישראל, ביוחד [בייחוד] מתאכזרים על ילדי ישראל, אם ח"ו [חס ושלום] להרגם או לאנסם לכפירה כנודע מהגזרות אשר היו לפני מאות שנים ר"ל [רחמנא ליצלן]. על-יד המשפט הזה מופיע סימן הגהה, חץ, וכתוב בשוליים: "להשלים אי"ה [אם ירצה ה'] החסר כאן". כלומר בהגהה שנכתבה זמן-מה לאחר כתיבת הדרשה האדמו"ר סימן לעצמו שכאן הוא רוצה להשלים עניין מסוים. ואכן הסתייע הדבר ובשלב הגהה נוסף מחק את ההערה הזאת כך: "להשלים (אי"ה) החסר כאן" והוסיף אות מפנה להגהה נוספת שבה כתב: "וכמו שלדאבון לבנו רואים גם עתה, שעל כל האכזריות והרציחות האיומות הנשפכות עלינו בית ישראל, האכזריות והרציחות על הבנים והבנות הקטנים עולות עליהן, אוי מה היה לנו". אפשר שהתוספת הזאת כבר נכתבה בזמן האקציה הגדולה ומהווה עדות היסטורית לשילוחים ולסבל הילדים בשילוחים האלו.

איו"ש, M.10.AR.2/370

כתב היד הזה שכולו רבדים על גבי רבדים הופך את ניסיון תיארוך כל דרשה ודרשה למשימה בלתי אפשרית כמעט. לעובדה הזאת יש השלכות קריטיות על הניסיון שנעשה עד כה במחקר להצביע על התפתחות כזו או אחרת של תורת ייסורים במשנתו של האדמו"ר. לפיכך אני מעדיף להימנע משיח של "משמעות" ולהתוות מתודה מחקרית שונה שאינה מחפשת התפתחות ומשמעות ותחת זאת רואה בספר הזה חיבור המכונן מחדש את שאלת הייסורים במונחים פנומנולוגיים, ולמעשה מסע דתי מטלטל.

סיכום

עיון בכתב היד של דרשות האדמו"ר מפיאסצנה בזמן השואה מעלה תובנות חדשות שלא היו ידועות עד כה למחקר ואף מטלטלות את המחקר הקיים. כל החוקרים שהתייחסו לספר זה של האדמו"ר הסתמכו ככל הידוע לי ללא יוצא מן הכלל על מהדורות הדפוס בלבד ולא עיינו בכתב היד. ואולם עיון בכתב היד מלמד שלא ניתן לסמוך על הדפוסים, הן בפענוח כתב היד, הן בתיחום וסדר הדרשות, הן במחיקות שהוכנסו ובמשפטים שהושמטו. הסוגיה הסבוכה ביותר העולה מן הבדיקה הזאת היא שהספר הזה בנוי שכבות שכבות ולא ניתן לסמוך על תיארוך הדרשות המופיע בדפוס. הסוגיה הזאת היא בעלת השלכות חשובות ומכריעות על הבנת תורת הייסורים של האדמו"ר וקוראת למחקר חדש ומורכב יותר.